

ROCZNIKI TEOLOGICZNE

Tom LXV, zeszyt 6 – 2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.6-7>

MAREK FIAŁKOWSKI OFMConv

PATRIOTYZM WYZWANIEM DLA KOŚCIOŁA W POLSCE. NA MARGINESIE DOKUMENTU *CHRZEŚCIJAŃSKI KSZTAŁT PATRIOTYZMU*

PATRIOTISM AS A CHALLENGE FOR THE CHURCH IN POLAND.
COMMENTS ON THE DOCUMENT *CHRZEŚCIJAŃSKI KSZTAŁT PATRIOTYZMU* [*THE
SHAPE OF CATHOLIC PATRIOTISM*]

Abstract. A revival of patriotic attitudes and national superiority can be observed in Poland nowadays, which poses a challenge for various social institutions, also for the Catholic Church. A document published in 2017 by the Polish Bishops' Conference, titled *Chrześcijański kształt patriotyzmu* (*The shape of Catholic patriotism*), prepared by the Social Council, may be treated as the Church's response to the new phenomenon.

The article attempts to present patriotism as a challenge for the Church in Poland in the light of the abovementioned document. It offers an insight into a Christian understanding of patriotism, discusses patriotic education and draws attention to institutions responsible for such education. Finally, it points towards major challenges and difficulties that arise in the context of patriotic revival.

Key words: patriotism; homeland; nationalism; patriotic education; Christian patriotism; Church and patriotism.

Jak wynika z badań przeprowadzonych w 2016 r. 88% Polaków uważa się za patriotów, w tym połowa z nich (43% ogółu) deklaruje to zdecydowanie. W latach 2010-2016 przybyło Polaków odczuwających dumę narodową z tego, że są Polakami (z 62% do 70%). Dla niemal 2/5 ankietowanych (38%) religia rzymskokatolicka jest istotnym składnikiem tożsamości „prawdziwego Polaka”, a 69% badanych zgadza się z tym, że patriotyzm polega m.in. na dbałości o religijne wychowanie dzieci

Dr hab. MAREK FIAŁKOWSKI OFMConv, prof. KUL – kierownik Katedry Teologii Pastoralnej w Instytucie Teologii Pastoralnej i Katechetyki KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: jdzskot@kul.lublin.pl

w rodzinie, choć należy odnotować, że w stosunku do badań w 2008 r. widoczna jest w tym względzie tendencja spadkowa¹.

Ożywienie postaw patriotycznych i poczucia świadomości narodowej stały się w ostatnim czasie przedmiotem zainteresowania i badań rozmaitych instytucji, w tym także Kościoła katolickiego w Polsce. Wyrazem tej troski jest wydany w 2017 r. dokument Konferencji Episkopatu Polski *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, przygotowany przez Radę do spraw Społecznych². Został on przyjęty 14 marca 2017 r. na 375. Zebraniu Plenarnym Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie i oficjalnie zaprezentowany 28 kwietnia 2017 r. w siedzibie Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski w Warszawie³. Problematyka patriotyzmu i zagrażających mu wypaczeń znalazła się także w liście abpa Stanisława Gądeckiego, Metropolity Poznańskiego i Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce, zatytuowanym *Nacjonalizm a patriotyzm* (17 stycznia 2018 r.)⁴.

Warto w tym kontekście podjąć zagadnienie patriotyzmu jako wyzwania dla Kościoła w Polsce. W tym celu konieczne jest ukazanie najpierw, jak wygląda chrześcijańskie ujęcie patriotyzmu i co szczególnie akcentuje się w tej postawie. Następnie należy omówić formację do patriotyzmu, wskazując zwłaszcza środowiska za taką formację odpowiedzialne. Na zakończenie zaprezentowane zostaną najważniejsze szanse i trudności, jakie niesie obserwowane dziś zainteresowanie problematyką patriotyzmu.

1. CHRZEŚCIJAŃSKIE ROZUMIENIE PATRIOTYZMU

Patriotyzm (łac. *patria* – ojczyzna; od gr. *patriotes* – rodak, współobywatel) jest cnotą moralną wyrażającą się miłością do ojczyzny, jej dziedzictwa kulturowego i ładu moralno-społecznego, uformowanego przez normy cywilizacji

¹ Zob. CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ, *Między patriotyzmem a nacjonalizmem. Komunikat z badań nr 15/2016*, oprac. R. Boguszewski, A. Głowacki, http://www.cbos.pl/SPIS_KOM.POL/2016/K_151_16.PDF [dostęp: 26.02.2018].

² KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, <http://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spolecznych/> [dostęp: 26.02.2018].

³ Zob. *Czym jest patriotyzm?*, <https://ekai.pl/czym-jest-patriotyzm/> [dostęp: 26.02.2018].

⁴ S. GADECKI, *Nacjonalizm a patriotyzm. Słowo na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce* (17.01.2018), <http://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-o-niebezpieczenstwie-nacjonalizmu-i-pieknie-patriotyzmu/> [dostęp: 29.01.2018].

i religii, a także gotowością do ponoszenia dla ojczyzny wszelkich ofiar⁵. Ojczyzna – ziemia ojców, ziemia plemienna, miejsce urodzenia – od samego początku była rozumiana na dwa sposoby. W sensie partykularnym *patria* to ziemia ojców, do której żywimy miłość. W sensie uniwersalnym ojczyzną człowieka jest świat. Te dwa pojęcia ojczyzny nie są sobie przeciwstawne, ale się uzupełniają. Miłość do stron rodzinnych – według nauki społecznej Kościoła – winna łączyć się z umiłowaniem rodzaju ludzkiego⁶.

J. Bartyzel zauważa, że patriotyzm jest naturalną ludzką postawą, zgodną ze społeczną naturą człowieka. Odnosi się on do 4 płaszczyzn: ojczystej ziemi, wraz z wytworami materialnymi i duchowymi zamieszkujących ją ludzi; narodu; politycznego zwierzchnika wspólnoty, tworzącego z niej państwo; ładu moralno-społecznego, zbudowanego na zasadach cywilizacji, którą wspólnota przyjęła i w której żyje⁷. Patriotyzm wyraża się miłością do ojczyzny, jako kraju ojców. Jan Paweł II pisał, że „Ojczyzna to jest poniekąd to samo co ojcowizna, czyli zasób dóbr, które otrzymaliśmy w dziedzictwie po ojcach”⁸. Ojczyzna dla człowieka jest niezbędnym źródłem osobowej tożsamości niosącej poczucie przynależności do wspólnoty⁹. Patriotyzm zatem jako rozumny akt woli i sprawność etyczna umożliwia wypełnienie obowiązków względem ojczyzny. Będzie obejmował zarówno powstrzymanie się od szkalowania dobrego jej imienia, niszczenia dóbr kultury, ale także troskę o jej bezpieczeństwo, rozwój, pielęgnowanie ojczystego języka i kultury, posłuszeństwo prawowitej władzy, gotowość poświęcenia się na rzecz Ojczyzny¹⁰.

Dokument pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* przypomina, że patriotyzm wpisany jest w uniwersalny nakaz miłości bliźniego, co wyraża się w międzypokoleniowej solidarności, trosce i odpowiedzialności za los ludzi słabych i biednych, uczciwości, poświęceniu i służbie na rzecz dobra wspólnego. Chrześcijanie wyprowadzają go z czwartego przykazania Dekalogu, które nakazuje czcić i szanować nie tylko rodziców, ale także tych wszystkich, którzy sprawują władze w społeczeństwie (zob. KKK 2197, 2234). *Katechizm Kościoła katolickiego* przypomina,

⁵ J. BARTYZEL, *Patriotyzm*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. E. Gigilewicz, t. XV, Lublin: TN KUL 2011, kol. 51.

⁶ S. GADECKI, *Nacjonalizm a patriotyzm. Słowo na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce* (17.01.2018), 3.

⁷ J. BARTYZEL, *Patriotyzm*, kol. 51.

⁸ JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie wieków*, Kraków: Znak 2005, s. 66.

⁹ B. NIEMIEC, *Patriotyzm*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom: Polwen 2003, s. 354.

¹⁰ J. BARTYZEL, *Patriotyzm*, kol. 52; zob. H. SŁOTWIŃSKA, *Wychowanie do patriotyzmu przez katechezę*, „Roczniki Teologiczne” 53(2006), z. 6, s. 86-90.

że „miłość ojczyzny i służba dla niej wynika z obowiązku wdzięczności i porządku miłości” (KKK 2239)¹¹.

Miłość ojczyzny, będąca formą miłości bliźniego, nie jest wartością absolutną. Chrześcijanin nie może bowiem zapominać, że służba własnej rodzinie i ojczyźnie jest zawsze tylko etapem na drodze do ojczyzny niebieskiej, która obejmuje wszystkich ludzi i wszystkie narody ziemi. Umiłowanie ojczyzny przygotowuje człowieka do życia w ojczyźnie niebieskiej. Zatem miłość własnej ojczyzny jest konkretyzacją uniwersalnego nakazu miłości Boga i człowieka. Siłą twórczą prawdziwego patriotyzmu jest więc szlachetna miłość, wolna od nienawiści, prowadzącej do zwyrodnienia dobrze pojętego patriotyzmu¹².

Ewangelia nadaje nowe znaczenie pojęciu „ojczyzna”. Zdaniem Jana Pawła II, w ustach Chrystusa słowo: „Ojciec” jest słowem podstawowym. Jezus Chrystus jako Syn przychodzi od Ojca i przynosi z sobą ludzkości niezwykle dziedzictwo, szczególną ojcowiznę. Odejście Chrystusa do Ojca otwarło pojęcie ojczyzny w kierunku eschatologii i wieczności, nie odbierając jednak niczego jego treści doczesnej. „Chrystus przyszedł na świat, aby potwierdzić odwieczne prawa Ojca, Stwórcy. Równocześnie jednak dał początek zupełnie nowej kulturze. [...] Tak więc ta Boża ojcowizna przyoblekła się w kształt ‘kultury chrześcijańskiej’”¹³.

W chrześcijańskiej perspektywie patriotyzm jawi się jako forma solidarności i miłości bliźniego. Nie jest zatem abstrakcyjną ideologią, ale moralnym wezwaniem, aby świadczyć dobro w konkretnych miejscach, warunkach, pośród konkretnych ludzi. Patriotyzm nie jest ideologią, dlatego nie narzuca sztywnego ideologicznego formatu kulturowego, a zwłaszcza politycznego, ale w różnoraki sposób zakorzenia się i przynosi owoce w życiu ludzi i różnych wspólnot, które solidarnie chcą tworzyć dobro wspólne (zob. *Centesimus annus* 46)¹⁴.

Człowiek stawia wartości ojczyste bardzo wysoko, jednakże musi pamiętać, że „ponad narodami jest Bóg, który jedyny ma prawo do tego, aby ustanawiać najwyższe normy moralne, niezależnie od poszczególnych narodów. Takie poczucie rzeczywistości opiera patriotyzm na prawdzie, oczyszcza go i uzdalnia do

¹¹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 1.

¹² *List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie*, Poznań 5 września 1972, w: *Listy Pastorskie Episkopatu Polski 1945-2000*, Marki: Michalineum 2003, s. 888; KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 2.

¹³ JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość*, s. 69; zob. D. KOWALCZYK, *Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II*, <https://jezuici.pl/2016/11/dariusz-kowalczyk-sj-ojczyzna-patriotyzm-nauczaniu-jana-pawla-ii/> [dostęp: 05.02.2018].

¹⁴ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 2.

pogłębienia świadomości wspólnoty rodziny ludzkiej. Broni nas ono od obojętności na losy drugich, uwrażliwia coraz bardziej na potrzeby każdego człowieka, obojętnie jakim językiem mówi i jakie ma poczucie narodowe”¹⁵.

2. FORMACJA DO PATRIOTYZMU

W dokumencie pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* zauważono, że staranie o zachowanie własnej tożsamości i wspólnej historycznej pamięci, a także poczucia narodowej solidarności i budowanie szacunku dla własnej ojczyzny, na których bazuje postawa patriotyzmu, jest uprawnione i uzasadnione. W pewnym sensie są one wynikiem dynamicznych zmian cywilizacyjnych, które budują świat coraz bardziej zglobalizowany i zunifikowany. Formacja właściwych postaw patriotycznych wymaga więc wysiłku na rzecz jednoczenia ludzi wokół wspólnego dobra, wzmacnianie więzi międzyludzkich i poczucia wspólnoty duchowych wartości ponad wszelkimi różnicami i podziałami, nie zapominając o szacunku dla godności każdego człowieka¹⁶.

Zadanie formowania właściwych postaw patriotycznych przynależy przede wszystkim do rodziny. Jej rola, tak jak w wielu innych aspektach szeroko pojętego wychowania, jest w tej dziedzinie nie do zastąpienia. Rodzina jest bowiem określana jako podstawowa komórka życia społecznego (KKK 2207). Zgodnie z zamysłem Stwórcy jest ona pierwszą naturalną społecznością i miejscem „humanizacji” osoby i społeczeństwa¹⁷. Będąc instytucją Bożą, rodzina leży u podstaw życia ludzi, jako pierwowzór każdego porządku społecznego¹⁸.

Według Jana Pawła II, rodzina jest niezastąpioną szkołą życia społecznego, przykładem oraz bodźcem dla szerszych kontaktów międzyludzkich w duchu poszanowania sprawiedliwości, dialogu i miłości (*Familiaris consortio* 134). Buduje ona życie zbiorowe, wychowując obywateli zdolnych do realizowania miłości społecznej wraz z tym, co się w niej mieści w zakresie otwartości, ducha współpracy, sprawiedliwości, solidarności, pokoju oraz odwagi w wyznawaniu

¹⁵ *List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie*, s. 888.

¹⁶ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 8.

¹⁷ PAPIESKA RADA *IUSTITIA ET PAX*, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce: Jedność 2005, nr 209, 211.

¹⁸ BENEDYKT XVI, *Rodzina wspólnotą pokoju. Orędzie na XLI Światowy Dzień Pokoju*. (1.01.2008), *OsRomPol* 29(2008), nr 1, s. 25.

własnych przekonań¹⁹. Rodzina jest także środowiskiem poznawania cnót społecznych, w którym młodzi ludzie powinni odnajdywać wzniosłe ideały i znajdować ochronę przed egoizmem i zamknięciem się w sobie. Wychowanie musi zatem uczyć otwartości na innych, gotowości służby, dialogu, szacunku dla innych, mądrości, sprawiedliwości i pracowitości²⁰.

Obowiązek budzenia i kształtowania postaw patriotycznych spoczywa przede wszystkim na rodzicach, ale ważna rola w tej dziedzinie przypada także starszemu pokoleniu – dziadkom, których wpływu na wychowanie dzieci i młodzieży, a szczególnie przekazywaniu dzieciom wartości kulturowych oraz tradycji religijnych, trudno przecenić (zob. *List do osób w podeszłym wieku* 12-13; *Familiaris Consortio* 27)²¹. Rodzina jest bowiem miejscem przekazywania młodemu pokoleniu dziedzictwa kulturowego, dzięki czemu zostaje zachowana tożsamość narodowa i religijna społeczeństwa, tak istotna w formacji do patriotyzmu.

Zdaniem papieża Franciszka, brak pamięci historycznej jest poważną wadą naszego społeczeństwa, a „zjawisko współczesnego osierocenia, w zakresie braku ciągłości, wykorzenienia i upadku pewników kształtujących życie, wzywa nas, abyśmy czynili z naszych rodzin miejsce, w którym dzieci mogą się zakorzenić w glebie zbiorowej historii” (*Amoris Laetitia* 193 [dalej:AL]). To właśnie dziadkowie uświadamiają swoim wnukom, że są spadkobiercami długiej drogi, co wymaga respektowania poprzedzającego nas tła dziejowego. Ponadto zapewniają przekazywanie wielkich wartości swoim wnukom, a „wiele osób może potwierdzić, że właśnie swoim dziadkom zawdzięcza wprowadzenie w życie chrześcijańskie” (*Amoris Laetitia* 192).

Człowiek uczestniczy w wartościach kulturowych, będących dorobkiem wielu pokoleń, dzięki ich ukonkretnieniu w jakiejś mniejszej społeczności²². Zakres i formy udziału człowieka w szeroko pojętej kulturze zależą od stopnia jej kon-

¹⁹ JAN PAWEŁ II, *Rodzina jest szkołą człowieczeństwa. Przemówienie do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu do spraw Rodziny* (7.11.1983), w: JAN PAWEŁ II, *Nauczanie papieskie*, t. VI, 2 1983 (lipiec-grudzień), red. E. Weron, A. Jarocho, Poznań 1999, s. 461.

²⁰ JAN PAWEŁ II, *W rodzinie człowiek wzrasta, przez rodzinę wchodzi do społeczeństwa. Przemówienie w Onitsha*, (13.02.1982), *OsRomPol* 3(1982), nr 2, s. 4; zob. M. FIAŁKOWSKI, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010, s. 192-193.

²¹ T. KUKOŁOWICZ, *Rodzina wychowuje* w: KOMISJA EPISKOPATU POLSKI DUSZPASTERSTWA OGÓLNEGO, *Program duszpasterski na rok 1993/94. Ewangelizacja wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1993 s. 167-171; J. WILK, *Spoleczno-wychowawcze aspekty relacji: dziecko – środowisko rodzinne*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 28(1981), z. 6 s. 64-73; L. DYCZEWSKI, *Udział pokoleń starszych w procesie kształtowania pokoleń młodszych*, w: *Wychowanie w rodzinie*, red. F. Adamski, Kraków: Apostolstwo Modlitwy 1991, s. 399-415.

²² J. KŁYS, *Rodzina*, w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1982, s. 332.

sumpcji w rodzinie pochodzenia. Świat wytworów duchowych i materialnych poprzednich pokoleń dociera do osoby poprzez rodzinę i jej preferencje kulturowe. Stanowi ona zatem czynnik przyspieszający i ułatwiający ludziom korzystanie z dóbr kultury. Równocześnie, jako przekaźnik dziedzictwa szerszej zbiorowości, uczy ona dzieci takich zachowań, które pozwalają na porozumienie się z innymi, na współżycie społeczne i zrozumienie zachowania członków danego kręgu kulturowego²³.

W dokumencie pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* czytamy, że „naturalnym wsparciem i sojusznikiem rodziny w kształtowaniu postaw patriotycznych winna być polska szkoła”. Doświadczenie historyczne pokazuje, jak ważną rolę odegrali polscy nauczyciele w procesie kształtowania postaw dojrzałego patriotyzmu w kolejnych pokoleniach. Także dzisiaj misja ta nie straciła na aktualności i szkoła powinna przekazywać młodemu pokoleniu niezbędne dla patriotycznej formacji informacje o historii, współczesności, kulturze, gospodarce i perspektywach rozwoju ojczyzny. Nie chodzi jednak tylko o przekazanie informacji, ale o umiejętność ich twórczego sprawdzenia, porządkowania i rozumienia. Idzie o to, aby młody człowiek nie tylko przyswoił sobie wiedzę na temat ojczyzny, ale aby umiał znaleźć wartościowe źródła na jej temat, rozpoznał prawdziwe autorytety i wartości oraz z szacunkiem dla historii i dorobku poprzednich pokoleń samodzielnie mógł budować prawdziwy obraz polskiej kultury, życia politycznego, odpowiadając na nowe wyzwania, jakie rysują się w obecnym świecie. Te niełatwe zadania wymagają mądrej współpracy nauczycieli i rodziców, a także władz samorządowych, co umożliwia tworzenie optymalnych warunków do realizacji tej misji²⁴.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na konieczność włączenia się szkolnego nauczania religii w przekaz wartości patriotycznych i kształtowanie postaw miłości do ojczyzny. Nauczanie religii, wpisując się w proces dydaktyczno-wychowawczy szkoły, winno – zgodnie z tradycją duszpasterstwa Kościoła w Polsce – wychowywać także do życia we wspólnocie narodowej²⁵. Celem działania katechetycznego jest wychowanie katolika świadomego i odpowiedzialnego za swoją wiarę – kochającego Boga, Kościół – a także za własną ojczyznę. Szkolne nauczanie religii wnosi do kształtowania postawy patriotyzmu m.in. chrześcijańskie rozumienie miłości Boga i bliźniego²⁶. W korelacji z innymi przedmiotami i dziedzinami wiedzy

²³ F. ADAMSKI, *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, Warszawa: PWN 1984, s. 55-57; M. FIAŁKOWSKI, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich*, s. 188-194.

²⁴ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 10.

²⁵ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków: WAM 2001, nr 28.

²⁶ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 10.

winno ono wyposażać uczniów w wiedzę o narodzie, wydobywać wartości związane z etosem narodowym oraz przygotowywać do identyfikacji z tymi wartościami, które pomogłyby unikać zarówno szowinizmu, jak i zaprzeczenia solidarności narodowej²⁷.

W formacji do patriotyzmu ważną rolę odgrywają twórcy kultury i pracownicy środków społecznego przekazu. Ich zadanie polega m.in. na poszukiwaniu właściwych środków do wyrażenia dziejów narodu, piękna ojczystej ziemi oraz bogactwa dorobku literatury, muzyki, sztuki, teatru i filmu. Chodzi o to, aby wykorzystując nowoczesne technologie komunikacyjne, przekazać bogactwo i tradycje polskiej kultury oraz połączyć bezcenne doświadczenie przodków, kształtując równocześnie współczesne pokolenie, tak aby umiało odpowiedzieć na współczesne znaki czasu, otwierając się na nowe wyzwania i korzystając z mądrości tradycji. W tym niełatwym procesie istotne znaczenie mają rozmaite organizacje społeczne, zwłaszcza te, które podejmują oddolne inicjatywy, gromadząc ludzi ponad podziałami, budując tkankę społeczeństwa obywatelskiego, narodową solidarność i wspólnotę, przyczyniając się do budowania i ukazywania bogactwa i różnorodności małych ojczyzn²⁸.

Opublikowany w 2012 r. dokument Konferencji Episkopatu Polski pt. *W trosce o człowieka i dobro wspólne* proponuje zastosowanie swoistej pedagogiki patriotyzmu, która wyraża się w wychowaniu umysłu, czyli nabywaniu odpowiedniej wiedzy o ojczyźnie, zarówno w jej wymiarze historycznym, jaki i współczesnym. Równie konieczne jest kształtowanie wyobraźni prowadzące do kojarzenia życia jednostki z symbolami narodowymi, czemu służy przede wszystkim literatura oraz wychowanie woli, prowadzące do działań zgodnych z poczuciem obowiązku patriotycznego. Kolejnymi elementami wspomnianej pedagogiki jest unikanie treści i znaków antynarodowych i zachowań ośmieszających patriotyzm oraz wychowanie w szacunku dla innych narodów²⁹.

²⁷ W. JANIGA, *Wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży w świetle Dyrektorium Katechetycznego i Podstawy Programowej Katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, „Resovia Sacra” 11(2004), s. 213-225; zob. A. ZELMA, *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 40(2003), s. 183-197.

²⁸ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 11-12.

²⁹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *W trosce o człowieka i dobro wspólne*, Warszawa: Biblos 2012, nr 21.

3. WYZWANIA I TRUDNOŚCI

Według dokumentu Konferencji Episkopatu Polski pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* obserwowane w ostatnim czasie ożywienie postaw patriotycznych i poczucia świadomości narodowej w Polsce jest zjawiskiem pozytywnym. Postawy te odnoszą się bowiem nie tylko do przeszłości, pielęgnując miłość do ojczyzny, jej kultury i tradycji, ale także wiążą się z jej teraźniejszością i przyszłością, rodzą postawy ofiarnego i solidarnego budowania jej pomyślności. Jednak należy także zauważyć pojawienie się postaw przeciwstawiających się patriotyzmowi, które rodzą realne zagrożenia jego właściwego rozumienia³⁰.

a) Szanse płynące z ożywienia postaw patriotycznych

Renesans patriotycznych postaw jest okazją do przypomnienia, że w historii Polski szczególne znaczenie odegrał patriotyzm otwarty na solidarną współpracę z innymi narodami, szanujący inne kultury i języki. Przejawiał się on także w unikaniu pogardy i przemocy wobec innych narodów oraz wrażliwością na cierpienia i krzywdy innych ludzi. Także dziś winna nam towarzyszyć świadomość bogactwa, jaki w rozwój naszej ojczyzny wnieśli wszyscy polscy obywatele, rozmaitych wyznań i pochodzenia, dla których polskość i patriotyzm były i są wyborem moralnym i kulturowym, za który płacili niejednokrotnie najwyższą cenę³¹. Świadomość tego jest ważna, zwłaszcza w kontekście sporów politycznych dzielących naszą ojczyznę, które właśnie w imię patriotyzmu winny mobilizować do poszukiwania dróg pojednania, łagodząc niepotrzebne i zbyt emocjonalne spory, daleki od kultury i miłości bliźniego język opisujący ojczyznę i współobywateli, zwłaszcza inaczej myślących, a także rezygnując z niesprawiedliwych uproszczeń i stereotypów³².

Wspominanie przeszłości pozwala nam uświadomić sobie, że w czasach świetności Polska, „zachowując swoje tradycje i tożsamość, stała się wspólnym domem ludzi różnych języków, kultur, przekonań, a nawet religii”. Umożliwiło to ukształtowanie w polskiej kulturze modelu patriotyzmu gościnnego, otwartego na bogactwo i dorobek sąsiadów i całej europejskiej kultury³³. Pielęgnując tę ważną

³⁰ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu, Wstęp*.

³¹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 2-3; zob. J. BAGROWICZ, *Kościelne wychowanie młodzieży do życia społeczno-politycznego*, w: *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, t. I: *Wykłady i wprowadzenia do dyskusji grupowych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004, s. 232-237.

³² KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 4.; zob. *Zob. Czym jest patriotyzm?* <https://ekai.pl/czym-jest-patriotyzm/> [dostęp: 26.02.2018].

³³ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 6.

tradycję, trzeba podjąć wysiłek przywracania narodowej pamięci, bez pomijania trudności i ran, otwierając się na przebaczenie i pojednanie, połączone ze sprawiedliwym uznaniem także naszych własnych win i błędów³⁴. W tym kontekście dokument pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* przytacza znamienne słowa Franciszka wygłoszone w Krakowie na Wawelu 27 lipca 2016 r., w których papież podkreśla siłę i znaczenie wzajemnego przebaczenia i pojednania krzywd między narodami, przywołując m.in. słynny list biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r.³⁵

Wzmoczone zainteresowanie patriotyzmem w Polsce jest szansą na ożywienie rozmaitych organizacji społecznych, pozarządowych i lokalnych. Mogą one bowiem odegrać znaczącą rolę w kształtowaniu tkanki społeczeństwa obywatelskiego, gdyż najczęściej opierają się na oddolnych inicjatywach i działają ponad politycznymi podziałami. Ich rolę w budowaniu tożsamości i narodowej solidarności, przybliżania piękna rodzimej przyrody, pielęgnowania miłości do ojczyzny oraz przywiązania do kultury i tradycji trudno przecenić, co sprawia, że mogą stać się szkołami prawdziwego patriotyzmu. Przy tej okazji omawiany dokument Konferencji Episkopatu Polski wymienia ruch harcerski, wspominając nie tylko jego wkład w wychowanie kolejnych pokoleń młodych ludzi oraz piękne karty zapisane przez harcerzy w czasie II wojny światowej, ale także nadal skuteczne metody i formy pracy formacyjnej warte wykorzystania we współczesnej Polsce³⁶.

W kształtowaniu miłości do dużej i małej ojczyzny należy docenić rolę samorządów lokalnych. Biorą one na siebie trud godnego przybliżenia, upamiętnienia narodowych rocznic i bohaterów, kultywując zdrowy patriotyzm i podkreślając polską tożsamość. Wysiłek lokalnych samorządów jest szansą do promowania bogactwa i możliwości małych ojczyzn³⁷. Często także lokalne społeczności kultywują pamięć o historii narodu, wykorzystują bardzo popularne rekonstrukcje historyczne. Jeśli są one należycie przygotowane i przemyślane służą nie tylko

³⁴ Tamże, nr 7.

³⁵ Zob. *Oreǳie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym Urzędzie Pastorskim* https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/oredzie-niem_18111965.html [dostęp: 23.02.2018]; FRANCISZEK, *Przemówienie do władz oraz korpusu dyplomatycznego*, Kraków–Wawel, 27.07.2016, <https://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/dokumenty/przemowienia-papieskie/art,148,wszystkie-wy-stapienia-papieza-franciszka-w-polsce,strona,2.html> [dostęp: 23.02.2018]; KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 7.

³⁶ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 12; zob. D. LIPIEC, *Harcerzy duszpasterstwo*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin: TN KUL 2006, s. 277-278.

³⁷ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 12; zob. D. KOWALCZYK, *Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II*, <https://jezuici.pl/2016/11/dariusz-kowalczyk-sj-ojczyzna-patriotyzm-nauczaniu-jana-pawla-ii/> [dostęp: 05.02.2018].

przypominaniu narodowych bohaterów i świetlanych kart z przeszłości ojczyzny, ale także jednoczą społeczność lokalną, łączą pokolenia, które odkrywają swoje korzenie i tożsamość. Dokument pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu* przestrzega jednak przed banalizacją i uproszczeniami tego typu inscenizacji. Nie można bowiem zapomnieć, że nie zawsze możliwe jest oddanie w masowych, plenerowych widowiskach głębi bohaterstwa i cierpienia ludzi, którzy dla wolności i pomysłności Polski oddawali życie³⁸.

Interesującą kwestią jest zwrócenie uwagi na powiązania patriotyzmu ze sportem. Na przełomie XIX i XX wieku to właśnie polskie towarzystwa sportowe rozwijały i umacniały narodową świadomość Polaków, a współczesne wydarzenia sportowe stają się niejednokrotnie znaczącą formą przeżywania tożsamości narodowej i okazją do demonstrowania patriotyzmu przez kibiców i sportowców. Trzeba jednak przypomnieć, że stadiony narodowe stają się niekiedy miejscami agresji, pogardy dla przeciwników, a także wrogości na tle etnicznym. Jest to ważne wyzwanie, aby właściwie wykorzystać wspólnototwórczą rolę sportu, także na poziomie lokalnym, uczącą zdrowej i uczciwej rywalizacji, szacunku dla rywala, przyjaźni, poświęcenia i solidarności³⁹.

b) Niebezpieczeństwa płynące z niewłaściwego rozumienia patriotyzmu

Jak każda wartość doczesna, tak i patriotyzm może zostać zniekształcony i wykorzystany do niewłaściwych celów. Zdecydowanie należy sprzeciwiać się wszelkim przejawom nacjonalizmu i szowinizmu, ale także lekceważenia ojczyzny i kosmopolityzmowi. Chrześcijańska miłość ojczyzny jest daleka od wrogiej i pogardliwej postawy wobec innych narodów, ras czy kultur oraz wobec własnego narodu⁴⁰. Sobór Watykański II podkreśla, że „obywatele powinni pielęgnować wielkoduszną i wierną miłość ojczyzny – jednak bez ciasnoty umysłu – tak mianowicie, aby równocześnie mieli na uwadze dobro całej rodziny ludzkiej, którą łączą różnorodne więzy występujące pomiędzy rasami, ludami i narodami” (Konstytucja duszpasterska o Kościele 75).

Jak czytamy w dokumencie Konferencji Episkopatu Polski pt. *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, wspólnym podłożem postaw przeciwstawiających się patriotyzmowi jest egoizm. „Może to być egoizm indywidualny, obojętność na los

³⁸ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 14.

³⁹ Tamże, nr 13.

⁴⁰ S. OLEJNIK, *Teologia moralna*, t. VII: *Moralność życia społecznego*, Warszawa: ATK 1993, s. 270-277; M. Fiałkowski, *Stosunek Kościoła do świata*, w: *Teologia pastoralna*, red. R. Kamiński, t. I: *Teologia pastoralna fundamentalna*, Lublin–Wrocław: KUL–Atla 2 2000 s. 257-258.

wspólnoty narodowej, wyłączna troska o byt swój i swoich najbliższych. Takie ignorowanie bogactwa, które każdy z nas otrzymał wraz ze wspólnym językiem, rodzimą historią i kulturą, połączone z obojętnością na losy rodaków, jest postawą niechrześcijańską. Jest nią także egoizm narodowy, nacjonalizm, kultywujący poczucie własnej wyższości, zamykający się na inne wspólnoty narodowe oraz na wspólnotę ogólnoludzką”. Sprzeciwia się to postawie patriotyzmu, który zawsze musi być postawą otwartą⁴¹.

Nacjonalizm bazuje na uznaniu narodu za podstawowy rodzaj więzi społecznych, zobowiązujący poszczególne jednostki oraz mniejsze grupy do lojalności⁴². Występuje w bardzo zróżnicowanej postaci i polega przede wszystkim na przeceńnianiu własnych wartości narodowych na niekorzyść innych narodów, posługując się rozmaitymi uzasadnieniami, tłumaczącymi taką postawę⁴³. W takim ujęciu naród jest rodzajem absolutu, stojącego ponad wszystkim, a także ponad jednostką, która winna wszystko dla niego poświęcić. Towarzyszy temu także przekonanie, że dany naród jest czymś lepszym, godniejszym, bardziej wartościowym niż inne narody⁴⁴.

Dokument Konferencji Episkopatu Polski przypomina, że nauczanie Kościoła „zdecydowanie rozróżnia szlachetny i godny propagowania patriotyzm oraz będący formą egoizmu nacjonalizm”. Ten pierwszy jest godziwą miłością do własnej ojczyzny, a prawdziwy patriota nie zabiega nigdy o dobro własnego narodu kosztem innych. Z kolei nacjonalizm stawia ponad żywe, codzienne relacje z konkretnymi ludźmi – w rodzinie, w szkole, w pracy czy miejscu zamieszkania, nierzadko nacechowane niechęcią wobec obcych – sztywne diagnozy i programy polityczne. Ponadto różnorodność kulturową, regionalną czy polityczną usiłuje zmieścić w jednolitym i uproszczonym schemacie ideologicznym⁴⁵.

Skrajną formą nacjonalizmu jest szowinizm, który charakteryzuje się wyraźną niechęcią, a nawet wrogością wobec własnych mniejszości narodowych oraz wobec innych narodowych wspólnot. Charakteryzuje go wypaczone, karykaturalne umiłowanie tego, co ojczyste, znajdujące wyraz w niechęci i wrogości do tego, co obce. Bezkrytyczne przywiązanie do własnego narodu często prowadzi do pomijania i pomniejszania jego win i wad, przy równoczesnym odmawianiu wartości innym

⁴¹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu, Wstęp*.

⁴² J. BARTYZEL, *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. E. Gigilewicz, XIII, Lublin: TN KUL 2009, kol. 622-623.

⁴³ W. PIWOWARSKI, *Naród*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, Warszawa: Pax-Palabra 1993, s. 112.

⁴⁴ J.M. BOCHEŃSKI, *Sto zabobonów*, Kraków: Philed 1992, s. 89-90.

⁴⁵ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 2.

narodom oraz wyolbrzymianiu ich defektów. Może to rodzić przekonanie o prawie do podporządkowania sobie innych narodów i rozwijania się ich kosztem⁴⁶.

Odwrotną wadą w stosunku do skrajnego nacjonalizmu jest internacjonalizm, który odmawia człowiekowi prawa do zabiegania o dobro własnego narodu ze względu na rzekome bezwzględne pierwszeństwo klasy czy abstrakcyjnie rozumianej ludzkości. Tymczasem każdy człowiek ma święte prawo dbać przede wszystkim o ludzi sobie bliskich, bez żadnej nawet myśli o wyższości tej lub innej rasy czy narodowości. Jednakże gdyby ktoś w miejsce Boga chciał postawić na pierwszym miejscu ojczyznę, byłoby to bałwochwalstwem jako oddawanie czci stworzeniu, a nie Stwórcy⁴⁷.

Zdaniem S. Gądeckiego, znacznie powszechniejszą niż nacjonalizm jest w naszych czasach druga skrajność zwana kosmopolityzmem. Kosmopolita, czyli obywatel świata, nie czuje więzi z własną ojczyzną, ponieważ jest przekonany, że żadna tego typu wspólnota nie jest mu potrzebna. Za pewne formy kosmopolityzmu można uznać naiwnie rozumianą „tolerancję”, slogany o nienarzacaniu innym narodom własnej kultury i tradycji oraz ideologię multikulturalizmu, która stawia sobie za cel doprowadzenie do zaniku wspólnot stosunkowo homogenicznych kulturowo. Postulat przemieszania ludzi wywodzących się z różnych cywilizacji jest owocem przekonania, że kultura jest pozbawiona znaczenia. „Tymczasem podobnie jak nie da się kochać wszystkich, jeśli najpierw nie nauczymy się kochać samych siebie i naszych bliskich, tak też nie można być dobrym obywatelem świata, nie będąc wpierw dobrym obywatelem własnej ojczyzny, człowiekiem zintegrowanym w dojrzały sposób z własnym narodem”⁴⁸.

*

Ożywienie postaw patriotycznych w Polsce należy uznać za zjawisko ważne i wymagające uwagi rozmaitych podmiotów mających wpływ na formację współczesnych Polaków. Wydaje się, że dla Kościoła niesie ono wyzwanie otoczenia opieką duszpasterską różnych środowisk, oddolnych inicjatyw grup, ruchów, stowarzyszeń, działań samorządowych itd., które nawiązują do tradycji narodowych

⁴⁶ S. GĄDECKI, *Nacjonalizm a patriotyzm. Słowo na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce* (17.01.2018), 1e; zob. T. SIKORSKI, *Patriotyzm*, w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1998², s. 392-393.

⁴⁷ S. GĄDECKI, *Nacjonalizm a patriotyzm. Słowo na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce* (17.01.2018), 2a.

⁴⁸ Tamże, 2b-c.

i korzeni naszej kultury. Konieczne jest także zwrócenie uwagi na niebezpieczeństwa, które mogą rodzić się z ciasnego i egoistycznego postrzegania patriotyzmu i prowadzić do jego wypaczenia.

Niemniej ważne jest poszukiwanie dróg przełożenia patriotyzmu na współczesne postawy obywatelskie, wyrażające się szacunkiem dla prawa i zasad życia społecznego. Nowoczesny patriotyzm to przecież nie tylko wspomnianie przeszłości, ale również zainteresowanie sprawami publicznymi, podejmowanie inicjatyw społecznych, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i lokalnym, udział w procedurach demokratycznych, sumienne wypełnianie obowiązków zawodowych, troska o polską przyrodę, płacenie podatków itp.⁴⁹

Obserwowane dziś w Polsce zainteresowanie historią Polski i patriotyzmem, widoczne także wśród ludzi młodych, jest okazją do odkrywania chrześcijańskiej wiary, która przez wieki inspirowała polską kulturę. Można zatem potraktować to jako swoiste przedpole ewangelizacji, gdzie osoby dystansujące się od wiary nierzadko spotykają bohaterów narodowych, którzy równocześnie są dla nich świadkami wiary w Chrystusa, prowokującymi do stawiania pytań o sens ludzkiej egzystencji, powołanie człowieka i cel jego życia. Z kolei dla osób wierzących takie doświadczenie umacnia ich wybór i pobudza do jeszcze gorliwszego naśladowania Chrystusa.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMSKI Franciszek, Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie, Warszawa: PWN 1984.
- BAGROWICZ Jerzy, Kościelne wychowanie młodzieży do życia społeczno-politycznego, w: Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań, t. I: Wykłady i wprowadzenia do dyskusji grupowych, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004, s. 229-246.
- BARTYZEL Jacek, Nacjonalizm, w: Encyklopedia katolicka, red. E. Gigilewicz, t. XIII, Lublin: TN KUL 2009, kol. 618-625.
- BARTYZEL Jacek, Patriotyzm, w: Encyklopedia katolicka, red. E. Gigilewicz, t. XV, Lublin: TN KUL 2011, kol. 51-53.
- BENEDYKT XVI, Rodzina wspólnotą pokoju. Orędzie na XLI Światowy Dzień Pokoju, 1.01.2008, OsRomPol 29(2008), nr 1, s. 25-27.
- BOCHEŃSKI Józef Maria, Sto zabobonów, Kraków: Philed 1992.
- CENTRUM BADANIA OPINII SPOLECZNEJ, Między patriotyzmem a nacjonalizmem. Komunikat z badań nr 15/2016, oprac. R. Boguszewski, A. Głowacki, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_151_16.PDF [dostęp: 26.02.2018].
- Czym jest patriotyzm?, <https://ekai.pl/czym-jest-patriotyzm/> [dostęp: 26.02.2018].
- DYCZEWSKI Leon, Udział pokoleń starszych w procesie kształtowania pokoleń młodszych, w: Wychowanie w rodzinie, red. F. Adamski, Kraków: Apostolstwo Modlitwy 1991, s. 399-415.

⁴⁹ Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 4.

- FIAŁKOWSKI Marek, Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010.
- FIAŁKOWSKI Marek, Stosunek Kościoła do świata, w: Teologia pastoralna, red. R. Kamiński, t. I: Teologia pastoralna fundamentalna, Lublin–Wrocław: KUL–Atla 2 2000, s. 249-292.
- FRANCISZEK, Przemówienie do władz oraz korpusu dyplomatycznego, Kraków–Wawel, 27.07.2016, <https://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/dokumenty/przemowienia-papieskie/art,148,wszystkie-wystapienia-papieza-franciszka-w-polsce,strona,2.html> [dostęp: 23.02.2018].
- GADECKI Stanisław, Nacjonalizm a patriotyzm. Słowo na XXI Dzień Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce (17.01.2018), <http://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-o-niebezpieczenstwie-nacjonalizmu-i-pieknie-patriotyzmu/> [dostęp: 29.01.2018].
- JAN PAWEŁ II, Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie wieków, Kraków: Znak 2005.
- JAN PAWEŁ II, Rodzina jest szkołą człowieczeństwa. Przemówienie do uczestników VII Międzynarodowego Kongresu do spraw Rodziny (7.11.1983), w: JAN PAWEŁ II, Nauczanie papieskie, t. VI, 2 1983 (lipiec-grudzień), red. E. Weron, A. Jarocho, Poznań 1999, s. 459-462.
- JAN PAWEŁ II, W rodzinie człowiek wzrasta, przez rodzinę wchodzi do społeczeństwa. Przemówienie w Onitsha (13.02.1982) OsRomPol 3(1982), nr 2, s. 4-5.
- JANIGA Witold, Wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży w świetle Dyrektorium Katechetycznego i Podstawy Programowej Katechezy Kościoła katolickiego w Polsce, „Resovia Sacra” 11(2004), s. 213-225.
- KLYS Jan, Rodzina, w: Katolicyzm A-Z, red. Z. Pawlak, Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1982, s. 331-334.
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, Chrześcijański kształt patriotyzmu, <http://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spolecznych/> [dostęp: 26.02.2018].
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce, Kraków: WAM 2001.
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, W trosce o człowieka i dobro wspólne, Warszawa: Biblos 2012.
- KOWALCZYK Dariusz, Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II, <https://jezuici.pl/2016/11/dariusz-kowalczyk-sj-ojczyzna-patriotyzm-nauczaniu-jana-pawla-ii/> [dostęp: 5.02.2018].
- KUKOŁOWICZ Teresa, Rodzina wychowuje w: Komisja Episkopatu Polski Duszpasterstwa Ogólnego. Program duszpasterski na rok 1993/94. Ewangelizacja wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1993 s. 164-171.
- LIPIEC Dariusz, Harcerzy duszpasterstwo, w: Leksykon teologii pastoralnej, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin: TN KUL 2006, s. 277-278.
- List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie, Poznań, 5.09.1972, w: Listy Pastorskie Episkopatu Polski 1945-2000, Marki: Michalineum 2003, s. 886-891.
- NIEMIEC Barbara, Patriotyzm, w: Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwołński, Radom: Polwen 2003, s. 353-356.
- OLEJNIK Stanisław, Teologia moralna, t. VII: Moralność życia społecznego, Warszawa: ATK 1993.
- Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym Urzędzie Pastorskim, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/oredzie-niem_18111965.html [dostęp: 23.02.2018].
- PAPIESKA RADA IUSTITIA ET PAX, Kompendium nauki społecznej Kościoła, Kielce: Jedność 2005.
- PIWOWARSKI Władysław, Naród, w: Słownik katolickiej nauki społecznej, Warszawa: Pax–Palabra 1993, s. 112-113.
- SIKORSKI Tadeusz, Patriotyzm, w: Słownik teologiczny, red. A. Zuberbier, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1998², s. 392-393.

SŁOTWIŃSKA Helena, Wychowanie do patriotyzmu przez katechezę, „Roczniki Teologiczne” 53(2006), z. 6, s. 83-97.

WILK Józef, Społeczno-wychowawcze aspekty relacji: dziecko – środowisko rodzinne, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 2(1981), z. 6 s. 59-73.

ZELMA Anna, Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej w szkolnym nauczaniu religii, „Studia Warmińskie” 40(2003), s. 183-197.

PATRIOTYZM WYZWANIEM DLA KOŚCIOŁA W POLSCE.
NA MARGINESIE DOKUMENTU *CHRZEŚCIJAŃSKI KSZTAŁT PATRIOTYZMU*

S t r e s z c z e n i e

W Polsce da się obecnie zauważyć ożywienie postaw patriotycznych i poczucia świadomości narodowej, które stanowi wzywanie dla rozmaitych instytucji społecznych, w tym także dla Kościoła katolickiego. Opublikowany w 2017 r. dokument Konferencji Episkopatu Polski *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, przygotowany przez Radę do spraw Społecznych można potraktować jako odpowiedź Kościoła na wspomniane zjawisko.

Artykuł podejmuje próbę ukazania patriotyzmu jako wyzwania dla Kościoła w Polsce w świetle wspomnianego dokumentu. W tym celu ukazuje najpierw chrześcijańskie rozumienie patriotyzmu, następnie omawia wychowanie do patriotyzmu, zwracając szczególną uwagę na instytucje odpowiedzialne za to wychowanie. Na zakończenie prezentuje najważniejsze wyzwania i trudności, jakie rodzą się w wyniku swoistego odradzania się polskiego patriotyzmu.

Słowa kluczowe: patriotyzm; ojczyzna; nacjonalizm; wychowanie do patriotyzmu; chrześcijańskie rozumienie patriotyzmu; Kościół wobec patriotyzmu.